5) E. Floderus, Sigtuna, Sveriges äldsta medeltidsstad, Sthlm 1941.

6) H. Thålin, Ringspännen med upprullade ändar, i Kulturhistoriska studier tillägnade Nils Åberg, Sthlm 1938.

7) H. Arbman, a. a., Taf. 38.

8) Jfr den rikt ornerade skeden, som avbildas å sid. 127 hos H. Arbman, Birka, Sveriges äldsta handelsstad, Sthlm 1939.

EN GAMMAL HÄLSOKUR

och dess instrument.

av *Wilhelm Holmqvist.*

I sitt arbete »Naturalis historia» omtalar den romerske forskaren och mångsysslaren Plinius bl. a. hur det gick till, när människorna lärde sig åderlåtningens konst. Ur vilken av de 2.000 skrifter, varpå han bygger sin framställning, han hämtat denna fabel — ty något annat är det icke — kan man ej avgöra, men visst är, att den var gammal och välkänd redan på Kristi tid. Häpnadsväckande nog gick den ut på ungefär följande. Flodhästarna i Nilen kände ibland, att de voro alltför överfulla av blod. Med ett skarpt halmstrå skuro de då upp en blodåder och avtappade önskad kvantitet blod, varefter de fortsatte att leva i högönsklig välmåga. Naturligtvis iakttogs deras knep så småningom av människan, vilken begynte göra på samma sätt. Och så var åderlåtning en verklighet. Ja, inte bara en verklighet utan snart sagt ett nödvändigt ont, som synbarligen alla världens folk underkastat sig sedan årtusenden tillbaka i akt och mening att återvinna en förlorad hälsa. Och långt in i nyare tid har åderlåtning varit en av de vanligast återkommande radikalkurerna vid alla upptänkliga sjukdomsfall. Inom folkmedicinen torde den praktiseras ännu i våra dagar, även om den bannlysts från läkarvetenskapens ordinationslista utom för alldeles speciella fall. — Om åderlåtningens popularitet vittnar kanske bättre än något annat det förhållandet, att man exempelvis redan i Talmud såg sig nödsakad införa vissa restriktioner för övandet av detta

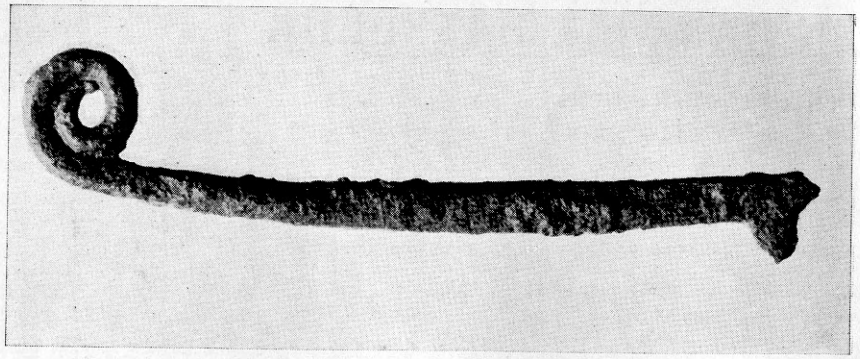

Fig. 1. Åderlåtningsjärn från Sigtuna. 1/1.

slags läkekonst. En gång i månaden ansågs nämligen där utgöra maximum för en icke alltför ålderstigen människa.[1]) Och längre fram i tiden lära vi känna andra restriktiva påbud, genom de medeltida klosterreglerna, där åderlåtning anbefalles 4—6 gånger om året under fastslagna terminer och med tillhörande noggrann ritual.

Medan litteraturen i detta ämne åtminstone från och med medeltiden är ganska rikhaltig, äro däremot de vid dessa kirurgiska ingrepp brukade instrumenten mindre bekanta utanför fackkretsarna[2]). Vi bortse härvid från senare tiders s. k. snäppare m. m., som äro kända i hundratal och väl bekanta för de flesta, som än aldrig så flyktigt snuddat vid folkmedicinen.

Det torde därför kunna anses befogat att här fästa uppmärksamheten vid några av de äldre åderlåtningsinstrumenten från vårt eget land, i all synnerhet som ett av de mest välbevarade är påträffat just i Sigtuna (fig. 1). Det låg många år i Fornhemmets magasin, innan det vid en inventering hösten 1939 togs fram och blev närmare studerat. Fyndplatsen är Västra kvarteret 6, således det andra kvarteret väster om Fornhemmet.

Instrumentet, som är 11,8 cm långt, består av en närmast oval och något facetterad järnten, vilken avsmalnar mot ena änden och där är upprullad i en spiral. Den något skadade, men fortfarande rätt skarpa eggen utgår vinkelrätt från skaftet och är vänd åt motsatt håll mot spiralen. — Instrumentet tillhör den äldsta typ av åderlåtningsjärn, som för närvarande är känd i vårt land, och vi

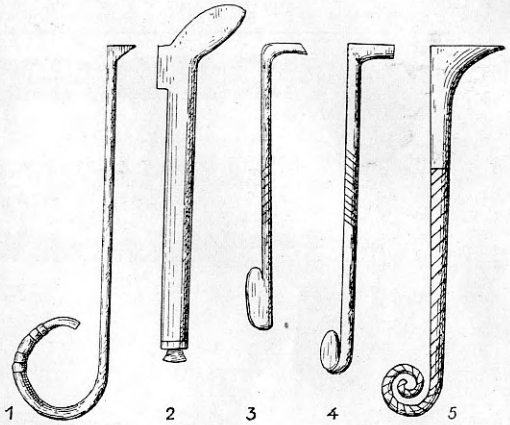

Fig 2. Åderlåtningsjärn: 1 gammalegyptiskt, 2 arabiskt, 900-talet e. Kr., 3—5 västerländska, 1500-talet. (1 efter Meyer-Steineg-Sudhoff, 2—5 efter Gurlt).

skola i det följande till jämförelse presentera några liknande fynd från andra håll.

Om, såsom många påstå, läkekonstens vagga stått i Egypten, och även åderlåtningen först börjat praktiseras där, varpå fabeln om flodhästarna i Nilen skulle kunna tyda, så är det ingalunda förvånansvärt, att även de äldsta åderlåtningsinstrumenten stamma från detta håll. Fig. 2: 1 visar ett sådant gammalegyptiskt instrument, vilket mycket väl kan placeras som en urtyp för det exemplar från Sigtuna, som vi nyss lärt känna[3]). — I ett stort medicinskt verk från 900-talet e. Kr., skrivet av den arabiske läkaren Abulcasis, avbildas ett annat exemplar med varierad form (fig. 2: 2), och från ett par läkeböcker från 1500-talet återge vi slutligen två åderlåtningsjärn, som ganska troget efterbilda den egyptiska urtypen och samtidigt stå sigtunajärnet mycket nära (fig. 2: 3—5).[4])

Från vårt land känna vi numera ett flertal dylika instrument av liknande typ, och eftersom de ofta rubriceras såsom nycklar eller obestämbara föremål i våra museer och samlingar, skola vi här avbilda och helt kort beskriva dem.

Från det medeltida herresätet Vädersholm i Västergötland ha vid utgrävningar två järn kommit i dagen, som äro ganska lika sigtunajärnet (fig. 3: 1—2)[5]). De ha emellertid ett betydligt simplare utförande. Fig. 3: 1 har en helt rektangulär genomskärning, och skaftet är

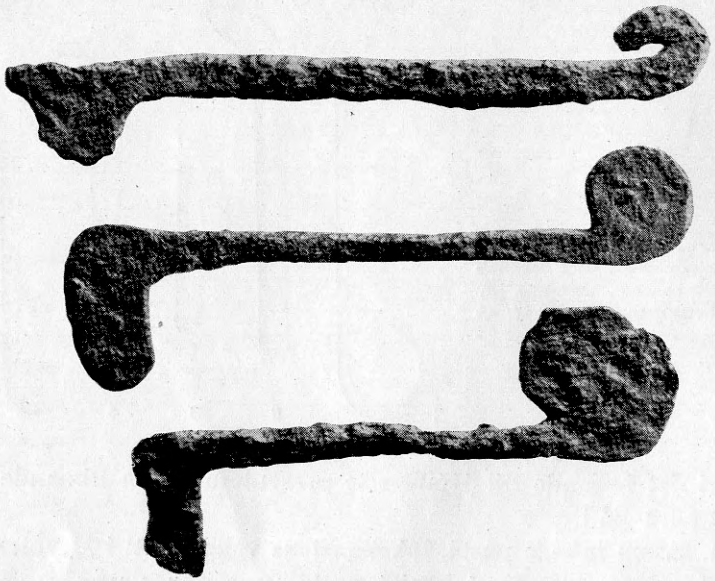

Fig. 3 Åderlåtningsjärn, 1—2 från Vädersholms borgruin, Västergötland, 3 från Ringstaholms slottsruin, Östergötland. 1/1.

upprullat i en enkel kurva. Eggdelens konstruktion kan på grund av skador och rostbildning icke närmare studeras, men tydligt är, att eggen löpt ut i en vass, kilformig spets, uthamrad vinkelrätt från skaftet. Mycket lika är ett järn, som stammar från Varnhems kloster i Västergötland (fig. 4). — Det andra Vädersholmsjärnet har fått skaftspiralen uthamrad till en rund platta, och genomskärningen är här nästan fyrkantig, men i övrigt är konstruktionen densamma som hos ovanstående. — Det senare järnet äger en mycket god motsvarighet i ett dylikt instrument, som påträffats vid grävningar i Ringstaholms slottsruin i Östergötland (fig. 3: 3).

Till typen densamma men betydligt mindre än de nu skildrade — bilderna återge föremålen i naturlig skala — äro några åderlåtningsjärn från Vreta och Alvastra kloster i Östergötland. Så gott som fullständigt bevarat är det lilla instrumentet från Vreta, som endast är 5,3 cm långt (fig. 5: 1). Ännu oansenligare äro de två exemplaren från Alvastra (fig. 5: 2—3).

Det vackraste av alla våra åderlåtningsjärn är emellertid funnet i Varnhem[6]) (fig. 6). Det är utrustat med ett bronsfodral, i vilket det kunnat fällas in som en rakkniv. Fodralet är rikt dekorerat med parvisa vulster och har möjligen upptill varit försett med en bärögla. Är det ett sådant instrument, vi se på fig. 7, en åderlåtningsscen tillkommen under 1400-talets förra del? Där står nämligen vid sidan av bartskäraren en pall med operationskniv och ett åderlåtningsjärn, vilket tycks vara ganska besläktat med varnhemsinstrumentet.

Vad har man nu att hålla sig till beträffande vår föremålsgrupps datering? Att de här behandlade svenska åderlåtningsjärnen icke kunna vara samtidiga med den egyptiska urtypen torde vara ganska klart, men inom vilken epok böra de i så fall placeras? — Fyndförhållandena ge oss följande upplysningar. Vädersholmjärnens öde är intimt förknippat med det gamla herresätets, och om detta vet man, att det hade en kort levnadssaga under andra hälften av 1300-talet. Allt tyder sålunda på, att de där påträffade åderlåtningsjärnen kunna dateras till samma tid.

Järnet från Ringstaholm jävar icke en sådan datering. Ringstaholms slott torde nämligen ha grundlagts omkring mitten av 1300-talet samt belägrades och ödelades i början av år 1470[7]). Beträffande de övriga åderlåtningsjärnen äro fyndförhållandena mera svävande. Ett av alvastrajärnen är emellertid funnet i ett rent medeltida lager, som huvudsakligen innehåller föremål från klostrets blomstringstid, och det andra järnet påträffades i ett lager, som vis-

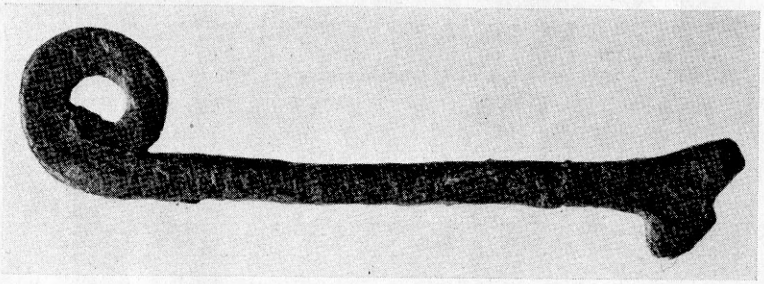

Fig. 4. Åderlåtningsjärn från Varnhems kloster. 1/1.

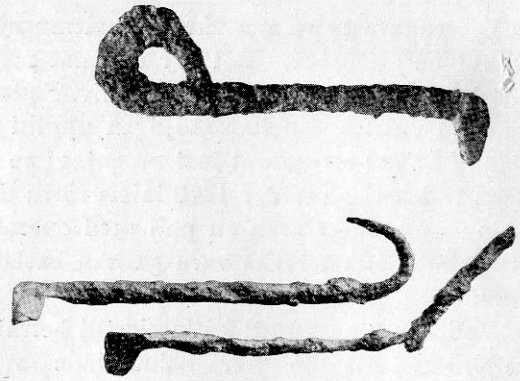

Fig. 5. Åderlåtningsjärn, det övre från Vreta kloster, det undre från Alvastra kloster. 1/1.

serligen är senare men likväl till övervägande delen härrör från den *sista epoken* i klostrets historia[8]).

Sammanfattar man ovanstående, kommer man till följande preliminära resultat: den äldre och större typen, åderlåtningsjärn, till vilken vi då få räkna järnen från Sigtuna, Vädersholm och Ringstaholm, kan med stor säkerhet dateras till 1300-talet, medan järnen av alvastratyp tydligen äro något yngre och möjligen ha använts även under nyare tidens början. Skillnaden mellan de båda typerna är emellertid så obetydlig, även med hänsyn till den här anförda egyptiska urtypen, att man, åtminstone tills vidare, kanske icke får pressa de kronologiska aspekterna alltför hårt.

Det viktigaste med dessa fynd, liksom med alla fornfynd över hu-

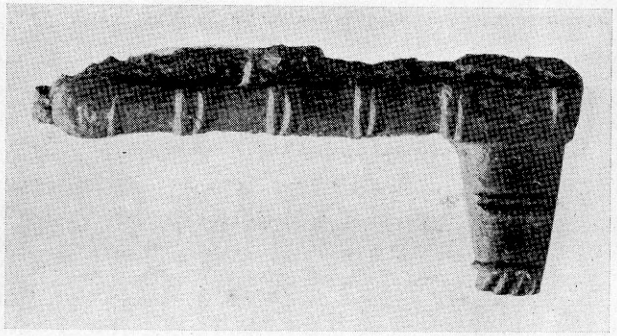

Fig. 6. Aderlåtningsjärn med bronsfodral från Varnhems kloster. 1/1.

Fig. 7. Åderlåtning. Scen ur en fransk handskrift från 1430-talet (Efter A. Behne, Läkaren i konsten, Oldenburg 1937).

vud taget, är trots allt icke deras mer eller mindre fasta infogande i ett tidsschema, utan den inblick i äldre tiders kulturförhållanden, som de förmå skänka. Vad man således med ganska stor bestämdhet kan säga är, att åderlåtningsjärn säkerligen icke tillhörde var mans egendom vare sig under medeltiden eller senare. Till åderlåtningen hörde nämligen så invecklade insikter, att den endast kunde anförtros åt särskilda yrkesmän. I regel var det de s. k. bartskärarna eller med andra ord barberarna, som hade sådana uppdrag om hand. De voro medeltidens läkare och kirurger, som hade folkhälsans bevarande på sin lott. Det kan i detta sammanhang erinras om Henrik Schücks utredning rörande förhållandena i Stockholm vid 1400-talets slut[9]). Denne forskare känner icke till någon läkare i egentlig mening från det medeltida Stockholm, men däremot uppger han att sex bartskärare, vilka voro sammanslutna i ett skrå och i stor utsträckning synas ha utövat läkaryrket, voro verksamma där vid 1400-talets slut. Att slå åder var en av deras huvuduppgifter.

De fynd av åderlåtningsjärn, som vi här behandlat, ge sålunda

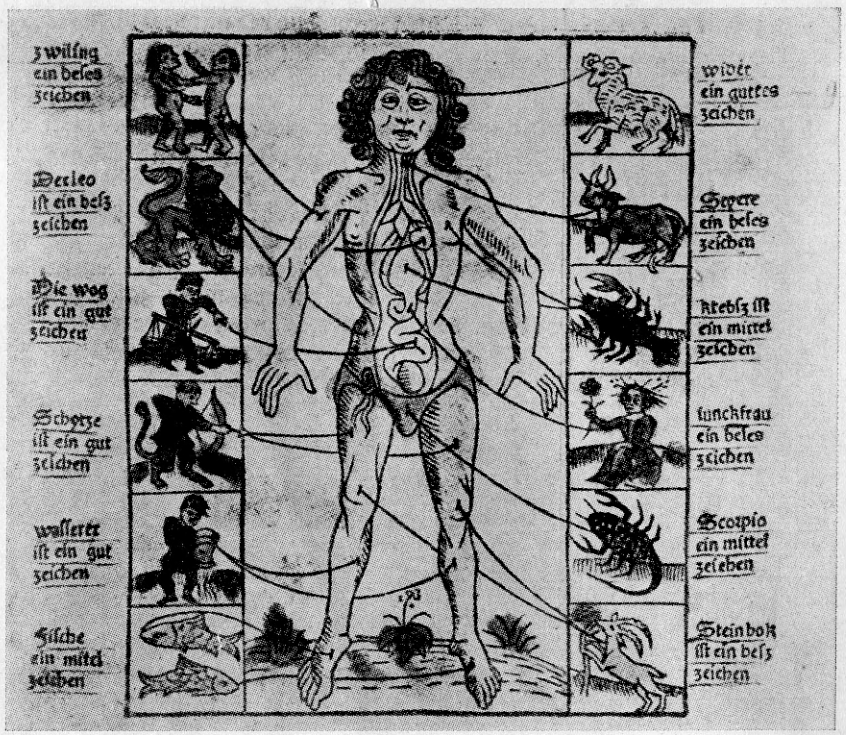

Fig. 8. Åderlåtningsmannen, kalenderbild från 1400-talets senare hälft (Efter Meyer-Steineg-Sudhoff).

bl. a. vid handen, att de medeltida borgherrarna tydligen i vissa fall höllo sig med egen livmedikus, säkerligen ofta en nödvändighet med hänsyn till de i allmänhet rätt stora avstånden till större orter med sjukhus och offentliga bartskärare. Att åderlåtningsjärn blivit påträffade i våra klosteranläggningar är mindre underligt i betraktande av den höga nivå, på vilken klostrens läkekonst stod under medeltiden[10]).

Sigtunajärnet visar oss, att även Sigtuna haft sin bartskärare, och att döma av fyndplatsens centrala belägenhet kan man nästan gissa på, att han utövat sitt yrke i samband med någon offentlig inrättning, sjukhus, badstuga el. dyl.[11])

Utan att gå in på den vidskepelse och övertro, som under medeltiden florerade i samband med åderlåtningen, skall till slut endast hänvisas till fig. 8 en s. k. Aderlassmännlein, som ger ett koncentrat av hela den hithörande föreställningsvärlden. På bilden se vi, hur människokroppens olika delar ha ställts i förbindelse med zodiakens tecken, och till grund för detta vilar den astrologiska världsåskådningens komplicerade beräkningar av de dagar under året, som voro mest gynnsamma att slå åder samt de delar av kroppen, som vid de olika tillfällena kunde komma i fråga. Så viktig var denna kunskap att åderlåtningsbilder med dithörande tabeller utgjort en huvudbeståndsdel i en av våra mest spridda och nyttjade skrifter, nämligen almanackan, ja noga räknat varit den senares egentliga upphov[12]).

---

1) E. Gurlt, Geschichte der Chirurgie, Berlin 1898, s. 33.

2) Ett mycket förtjänstfullt arbete har i hithörande ting nedlagts av dansken Möller-Christensen, vilkens forskningar till stor del ligga till grund för denna uppsats. Jfr särskilt Vilhelm Möller-Christensen, Fund af laegeinstrumenter fra Aebelholt kloster (Fra Frederiksborg Amt. Aarbog 1936 ss 123 ff.)

3) Meyer-Steineg und Sudhoff, Geschichte der Medizin im Überblick mit Abbildungen. Jena 1921. Abb. 17.

4) Möller-Christensen a. a. fig. 1—3. Jfr Gurlt a. a. Bd I Taf. V: 95; Bd. II. Taf. XX: 126; Bd. III. Taf. XXVI: 43.

5) För upplysningar i anslutning till fynden på Vädersholm står jag i tacksamhet till fil. kand. Lars-Erik Bergström, som verkställt de mönstergilla grävningarna och även kommer att publicera det samlade resultatet.

6) Det är den danske forskaren Möller-Christensen, som upptäckt både detta och ovan omtalade instrument från Varnhem.

7) Jfr. C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden. Stockholm 1911 s. 257. — S. Brandel, Bo Jonssons borg vid Bjärka Säby. Uppsala 1929. s. 50.

8) Upplysningar om alvastrafynden ha välvilligt ställts till förfogande av antikvarien dr. Otto Frödin.

9) Henrik Schück, Stockholm vid 1400-talets slut. Stockholm 1940. ss. 32 ff.

10) Jfr. härtill även W. Holmqvist, Medeltida munkkirurgi (Svenska läkartidningen nr 46, 1941).

11) Reichorn-Kjennerud, Fr. Grøn, I Kobro, Medisinens historie i Norge. Oslo

1936, sid. 23 uppges bl. a. att bartskärarnas arbetsplats ofta var förlagd just till badstugan.

12) Se härtill bl. a. Nils Lithberg, Almanackan. Från astrologisk rådgivare till svensk kalender. (Svenska Humanistiska Förbundet, Stockholm 1933).

Slutvignetten en åderlåtningsscen från en antik vasmålning (Efter E. Holländer, Plastik und Medizin, Stuttgart 1912).

MARIAKYRKANS TEXTILIER

— bevarat och förlorat.

av Agnes Geijer

Särskilt under medeltidens slut men även under de båda följande seklerna spelade textilierna en mycket viktig roll i kyrkornas liturgiska liv. Olika arter av textilkonst stod då mycket högt, och därför kunde Kyrkan ställa de högsta krav på konstnärlig och materiell kvalitet. Kyrkoskruden kom sålunda att bli en representativ mätare på respektive tiders textila kunnande. Vad som bevarats måste av sena tider betraktas som en dyrbar kunskapskälla. Det är ett lika märkligt som glädjande förhållande att kyrkorna i vårt land bevarat sina gamla dyrbara skrudar i en utsträckning som knappast något annat land.

Följande rader skola handla om Maria-kyrkans skrud, vad som finns kvar och vad som kan ha funnits. Sigtuna, så rik på andra minnesmärken från gångna tider, hör visserligen icke till de främsta i fråga om gammal textil konst, men i stället finnas ovanligt tidiga och utförliga inventarieförteckningar bevarade.

Den äldsta förteckningen förskriver sig från 1580 men är tyvärr både knapphändig och svårläst. Av textilier omnämnas: »messehakler 8 stycken, duglige och bruklige, en oduglig; messeserker 4 st., k . . . (förkortning, troligen för korkåpor) 3 st.; hyinder (?); örnagathr 3 st.; ryckliner, st.; täkener (?) 1 st.»

I ett den 3 september 1620 upprättat inventarium läses under

rubriken »Kyrkiones Klädher» följande (numreringen insatt av förf.):

(1) »chorkåpa aff rött blommerat sammeth, (2) mässe haka aff rött sammet, (3) mässe haka aff rött sammet förnött, (4) mässe haka aff blått blommerat sammet, (5) mässe haka aff golt atlask medh witha ränder, (6) mässe haka aff blå brunt atlask, (7) mässe haka aff ryssewalk medh golt och brunt, (8) mässe haka aff hwit hårduk, (9) mässe haka aff ryssewelk gammal blå, (10) 3 st. mässe särkier allesammans nötthe och söndrige, (11) 1 röcklina, then togs ut och lappades på these, 3 mässesärkier sundriga, (12) 2 st. stolar aff rött sammeth, (13) brudstolstäcken, 2 st. aff rysseduelk tillhopafäste gambla, (14) gammalt brudpäll aff rött och grönt karteck, (15) gambla utnötta handklädhen 3 st., (16) gammalt lijkepäll med hwit kors.»

Under rubriken »Antependia eller altarklädher»: (17) »ett blått blommerat sammet medh Steningewapner uppå aff silfwer, (18) item aff rött och blått yllenkamlott, (19) item aff ryssetijgh golt och grönt afnött på alla sidor, (20) item altarlijster, 2 st.»

Först några ordförklaringar. Enligt F. A. Dahlgrens Glossarium betyder *dvelk, »welk»* (n:ris 7, 9 och 13) grovt linnetyg, lärft eller, för att använda en ännu bruklig varubeteckning, »rysslinne». Men vad menas då med »ryssedvelk med gult och brunt (mönster?)» eller med »gult och grönt ryssetyg» (nr 19)? I inventarieförteckningar alltifrån Vasatiden förekommer ganska ofta beteckningarna *finsketäcken, rysseväv* o. dyl., vilka på grund av beledsagande beskrivningar enstämmigt ansetts vara identisk med vår välbekanta dubbelvävnad, även kallad finnväv, vars mest framträdande karakteristikum är att den är tvåfärgad. Det förefaller mig sannolikt, att skrivaren, vars inkonsekvens ifråga om stavning ju ligger i öppen dag, icke heller haft klart för sig skillnaden mellan dvelk och annat tyg, och att materialet i de båda sistnämnda föremålen varit dylik dubbelväv. *Hårduk* (nr 8) betyder sannolikt slätt, grovt ylletyg, vävt av nöthårsgarn. *Röcklin* är det svenska namnet på *rochettum*, en livklädnad av fin lärft eller möjligen silke, vilken närmast överensstämmer med mässkjortan. Plagget tillhör egentligen medeltiden men avskaffades i Sverige först vid Uppsala möte. *Stolan,* även kal-

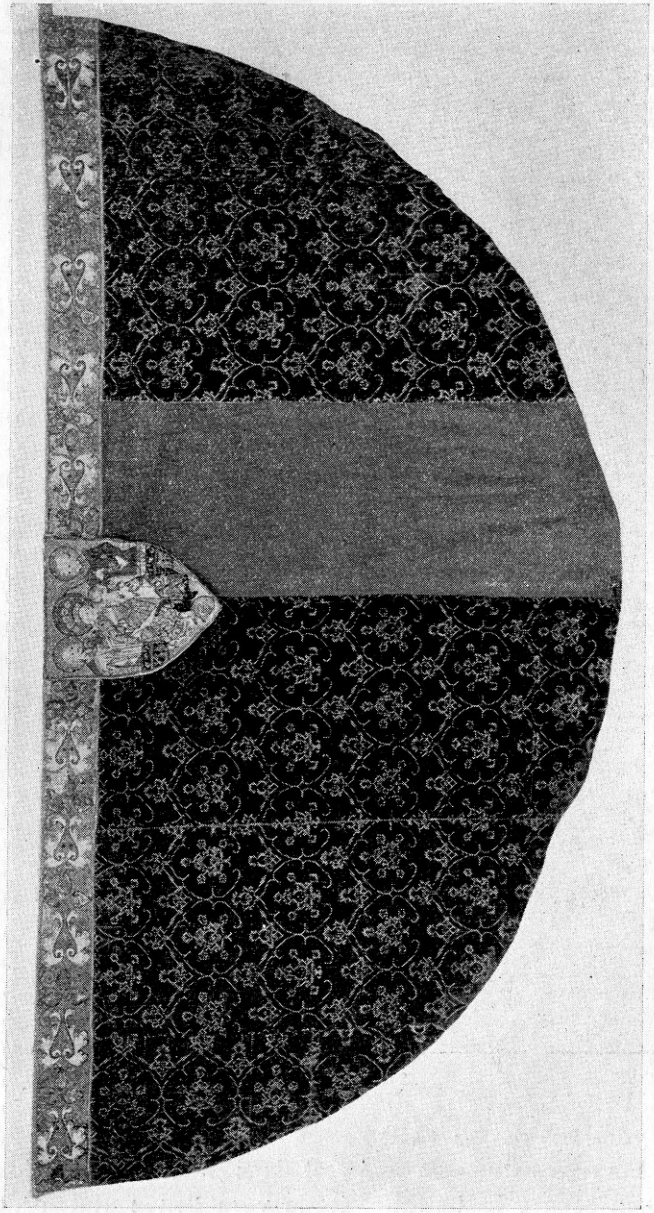

Fig 1. Mariakyrkans korkåpa efter restaureringen hos Pietas 1942.

Fig. 2. Ryggskölden till korkåpan.

lad *halslinda,* synes hos oss ha varit i bruk långt in på 1600-talet[1]. »*Karteck*» (14) beskrives stundom som »ett slags sidentyg», stundom som kläde, vilken senare bestämning torde vara den rätta; ordet

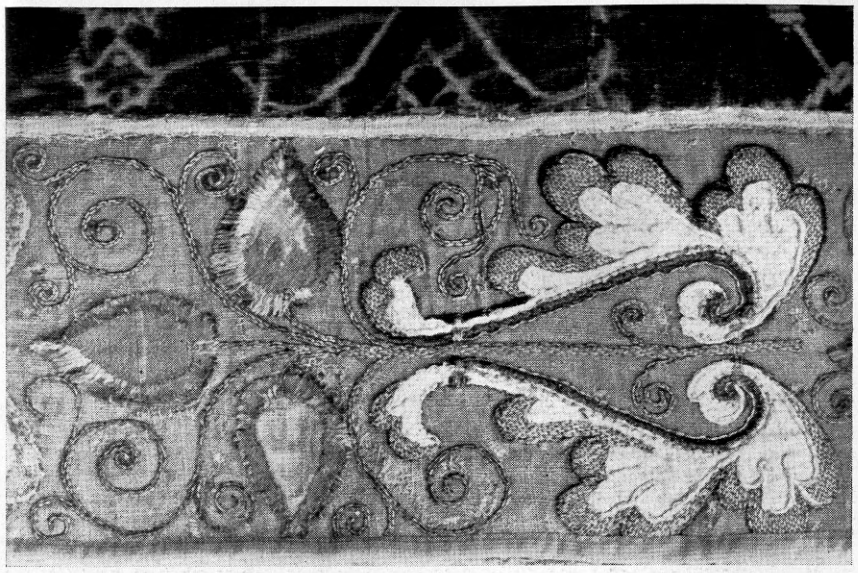

Fig. 3. Detalj av korkåpans bård.

hänför sig säkerligen till den flandriska staden Courtray, som länge var känd för sin klädesindustri. *Kamlott* (18) betecknade ett fint ylletyg, ursprungligen tillverkat av kamelgarn eller liknande. Slutligen torde böra nämnas att *likpäll* (16) översättes med bårtäcke och *altarlister* (20) med brun, d. v. s. altarbård.

Man kan nog taga för givet, att 1580 års bestånd helt och hållet förskriver sig från medeltiden och likaså att det endast representerade en bråkdel av vad som fanns i det mäktiga dominikanerklostrets skrudkammare vid reformationens början. Jämföra vi de båda förteckningarna finna vi att två korkåpor försvunnit under de mellanliggande fyrtio åren; den tredje finnes ännu i dag bevarad, varom mera nedan. Mässhakarnas antal har minskat från 9 till 8, men frågan är ju om alla de 1620 förtecknade 8 mässhakarna kunna antagas vara medeltida. Så är säkerligen fallet med n:ris 2—4 och troligen även med 8 och 9. Beskrivningen på de tre däremellan (5—7) förefaller åtminstone mindre väl överensstämma med de föreställ-

ningar vi ha om medeltida kyrkoskrud, men de passa ej heller direkt på något annat man nu känner till.

Fortsätta vi vår jämförelse finna vi att det sammanlagda antalet inventarier som motsvarar n:ris 10—11 gått ned från 6 till 14. Både mässkjortor, röcklin och stolor stamma otvivelaktigt från klostertiden. Eftersom det smala, vanligen rikt broderade brunet med vidhängande slätt eller mönstrat tyg var den vanliga altarklädnaden vid medeltidens slut, kunna vi även taga för givet att de båda sista föremålen i förteckningen äro av medeltida ursprung. Möjligen ha de i den äldre förteckningen jämte vidhängande antependium betecknats som »täcken», möjligen ha de helt enkelt blivit förbisedda. Beträffande de övriga ovan icke särskilt omnämnda föremålen ligger det antagandet närmast att de vid inventeringen voro relativt nya. Så var efter allt att döma fallet med antependiet nr 17 med den för 1600-talet så typiska orneringen med vapensköldar i metall. Vilka dess vapen voro kan man möjligen gissa sig till med ledning av ägarlängden till det närbelägna Steninge. Efter att sedan 1400-talet ha tillhört släkten Oxenstierna, övergick godset genom gifte till Konrad Yxkull, d. 1622; hans dotter Beata, »Pintorpafrun», gifte sig 1636 med Erik Gyllenstierna.

Det kan vara av intresse att jämföra kyrkoskrudens sammansättning ett kvartssekel senare. Denna gång skedde inventeringen i samband med en större högtidlighet. »Anno Christo 1647 om Walborgsmässotijdz introducerade uppå Erkebiskopens D. Doctoris Johannis Canuti Lenaei wegnar M. Ericus Ivari H. praepositus et pastor Alsikensium M. Laurentium L. Tolfstadium, och i stadzkyrkin solenniter insatt honom till kyrkoherde uthi Sigtuna och dertil lydande S. Peders och S. Olofz socknars församling uthi menighetens närvaro.» Under rubriken »Messe och alterkledher» läses först: »ny messehake aff rödt sammet, ny messeserk, stola aff rödt sammet, band aff brunt tafft med breedh guldknyttning på änden», samtliga tydligen nya sedan förra gången. Härefter följer en upprepning av den äldre förteckningens nummer 1—10. Sedan: antependia aff brunt tafft mz gulknytning på — nytt, antependia aff golt blommerat atlask med Steningewapen, altarduk med knyttning uppå en bordduk med silke uppå sömmat, kalkklädhen: itt mz guld

Fig. 4 Detalj av kalkmålningarna i Härkeberga kyrka.

påsytt och guldknytning omkring, itt medh silke påsytt, itt medh ryssesöm mz långa röda silkefransar, bordduk med hohlsöm, små kuddar som brukades på altaret under böcker, antependium blått blommerat sammet mz rödt och grönt ylletyg och små silfwerbokstäfwer, altarlist 1, stola av brunt sammet.»

Det är anmärkningsvärt att det mesta från föregående inventering finnes kvar; av det som kunde antagas vara medeltida var allt i behåll, sånär som på den ena altarlisten. Nu har också betydande nyförvärv gjorts, flere föremål enligt tidens mod prydda med knypplade guldspetsar, »knyttningar». Kalkklädet med *ryssesöm* var säkert ett orientaliskt broderi av den förnäma art som bevarats i flere svenska kyrkor, och vilka med sannolikhet kommit till vårt land

handelsvägen över Ryssland. Vidare förefaller det som man företagit vissa omstuvningar av de gamla plaggen, varvid nr 17 lappats på med nr 14, sedan man flyttat vapensköldarna till ett nytt antependium.

Läsaren har säkert redan flere gånger frågat sig: Hur mycket av allt detta finns kvar i dag. Förteckningen på Mariakyrkans gamla textilier är nu ganska kort, och därav kan endast två identifieras med skruden från 1647. Det övriga är yngre. (1) Korkåpa av röd sammet, (2) stola av violett sammet, (3) bokdyna av blekt siden med rika guldbroderier och årtalet 1650, (4) mässhake av svart sammet med silverband från 1700-talets början, (5) kalkduk av vit taft från 1765, (6) kollekthåv av röd sammet med guldbroderi från 1700-talets mitt, (7) bokdyna av ljusblå silvermoiré med silverbroderi, 1700-talets mitt, (8) brudpäll av ljusblå taft med applicerade gula sidenblommor, 1700-talets andra hälft.

De båda första numren äro av ojämförligt största intresse. Ehuru defekt och illa faren ger kåpan ännu en avglans av sin forna skönhet: mot rubinröd sammet i s. k. granatäpplemönster stod en ornamental bård av stiliserade liljor, framställda i applikation med olika sorters tyg och broderi med silke och guldtråd. Den ursprungliga bakgrunden till detta dekorativa mönster var emellertid icke det grova, brunaktiga lärft som nu synes, utan ett tunnt siden i svartbrun färg, som nu slitits bort så när som på små fragment bevarade under applikationerna. Ett smalt band i gräsgrön färg har inramat bården och ett blått linnefoder har fullbordat den färgstarka men säkert balanserade kompositionen — de båda senare detaljerna framtagna vid en restaurering hos Pietas 1942, då spåren av årens härjningar, människors åverkan (en hel våd av sammeten saknades) och av en mera välmenande än lyckad »restaurering» i möjligaste mån neutraliserades. Ryggskölden hade för länge sedan försålts till Statens historiska museum, där den bländar oss genom sina väl bevarade färger. Klostrets skyddspatronessa, Himladrottningen själv, tronar där i all sin glans omgiven av Johannes Döparen och Sankt Lars. Längst ned på skölden har applicerats en snett ställd sköld, innehållande ett majuskel-E, vilket emellertid, ifall skölden lutas åt andra hållet, läses som ett M (= Maria). Möjligen

Fig. 5. Bokdyna, före restaureringen hos Pietas 1942

föreligger här en ordlek: bokstaven skulle åsyfta såväl klostrets skyddshelgon som en världslig person, sannolikt den som donerat skruden.

Broderiet är ett verk av Albert, den kände kyrkomålaren och tillika pärlstickaren, från vars verkstad i Stockholm så många ypperliga broderier utgått. Detta är ett av hans tidigare pärlstickeriarbeten, där släktskapen med muralmålningarna äro särskilt framträdande: den energiska och samtidigt schematiska teckningen och den dekorativa känslan som bl. a. tar sig uttryck i klara färgkontraster och plana ytor. En detalj från Alberts målningar i Härkeberga visar samma effektfulla, föga naturalistiska framställning av madonnans dräkt, i detta fallet utfört i broderi men andra gånger framställt genom applikation av ett mönstrat tyg. [2])

Stolan ser nu mycket sliten och oansenlig ut, men den äger sitt stora intresse på grund av att så få dylika ting finnas bevarade. Den har f. ö. redan 1907 varit föremål för publicering. [3]) Materialet är rödviolett sammet, vilket gör att man först icke kan placera in den

i förteckningarna. Vid närmare granskning skall man dock finna att de två röda sammetsstolorna från 1620 nästa gång upptagits som en röd och brun — »violbrun» var en på 1600-talet ofta använd beteckning för violett. Det råder knappast tvivel om att vår stola förskriver sig från medeltiden, ehuru den väl ej, som Agnes Branting velat göra gällande, tillhör den äldre medeltiden. På densamma finnas intressanta lämningar av en knypplad ornering i guld och silvertråd, vilken knappast synes mig kunna dateras tidigare än 1400-talets slut eller 1500-talets början.

Bland de andra föremålen är den här avbildade bokdynan värd uppmärksamhet. Den är av röd, nu hårt blekt och mycket trasig sidenatlas med vackert broderi av guld och silvertråd. Vapnen och initialerna hänföra sig till den mångbetrodde kommissarien i Gustav II Adolfs baltiska krig, kammarrådet m. m. Måns Månsson Palm och Hans hustru Ebba Wildeman, dotter till ståthållaren i Viborg m. m. Arvid Tönneson Wildeman. Måns Palm dog barnlös 1644 och begravdes i Sigtuna Mariakyrka, där även ett epitafium uppsattes till hans minne. Säkerligen har hustrun, som överlevde honom i många år, låtit utföra den vackra dynan till hans minne.

---

1) För de liturgiska plaggen se *Agnes Branting,* Textil skrud i svenska kyrkor, Stockholm 1920.

2) Alberts verksamhet som pärlstickare behandlad av *Agnes Branting* och *Andreas Lindblom,* Medeltida vävnader och broderier i svenska kyrkor, I, 1928, samt av *A. Geijer* i Fornvännen 1928 och Upland 1941.

3) *Agnes Branting,* Medeltida stola med knypplad ornering, i Fataburen 1907.

DE MEDELTIDA SKULPTURERNA
I MARIAKYRKAN

av *Rune Norberg*

Genom Örebro mötes beslut år 1529 blevo församlingarna i Sigtuna sammanslagna och fingo en gemensam kyrka. Att det just blev dominikanerklostrets Mariakyrka som utvaldes för detta ändamål berodde säkerligen på att den var rymligast och ljusast och sålunda mest motsvarade den nya tidens krav. De övriga kyrkorna i staden lämnades att förfalla och trots Johan III:s nitiska restaureringar 1586 och enstaka ansatser från prästerskapets sida under 1600-talets början har ju också förfallet nått så långt, att man för flera av kyrkorna inte ens med absolut säkerhet kan avgöra var de legat.

Vad som genom de många kyrkornas försvinnande gått förlorat ifråga om medeltida kyrklig konst av alla slag kan man lätt föreställa sig. Lika väl som flera av kyrkobyggnaderna själva tillhört de förnämsta i landet på sin tid och bildat epok inom ärkestiftets byggnadskonst, så måste också utsmyckning och inventarier ha varit förebildliga och av stor betydelse. Särskilt gäller detta naturligtvis den äldre medeltiden. Här måste vi dock räkna med att en betydande del av kyrkornas skatter plundrats eller bränts redan vid stadens förstöring 1187. Det som nu finnes kvar i Sigtuna av medeltida kyrklig bildkonst är — frånsett jordfynden — bevarat i Mariakyrkan och har förmodligen alltid tillhört denna kyrka, även om man inte alldeles får förbise möjligheten av att några enstaka bil-